

СПЕЦИФІКА І ЦІННОСТІ РЕЛІГІЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МУСУЛЬМАНСЬКИХ І НЕМУСУЛЬМАНСЬКИХ КРАЇН

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 218–222

Розглядаються питання ментальності у діалозі між релігіями світу, аналізуються спільні риси і відмінності політичних культур мусульманських і немусульманських країн, висвітлюються питання значущості культурних зв'язків у міжнародному співробітництві та ролі інтелектуального діалогу в спілкуванні між культурами і релігіями світу.

Всевишній наділив людину такою сутністю, що виявляє свою присутність у кожному від самого народження. Вона вчить тому, як підлаштуватися під середовище, в якому живе людина. Однак їй дано також іншу силу, чий розвиток відбувається паралельно з фізичним розвитком кожного. Ця сила, що діє як “внутрішній пророк” людини, називається “розум”. Взаємодія цих двох сил породжує силу мислення, що веде людину в напрямку самовдосконалення і розвитку. Проте у людини є ще мова, за допомогою якої вона навчилася говорити. Є в неї і вуха, щоб чути. Поєднання здатностей говорити і слухати дає змогу людині вести діалог. Якщо ж узяти до уваги сукупність усіх перелічених вище якостей, то одержимо таке явище, як “інтелектуальний діалог” [1].

На жаль, іноді сутність і розум людини входять у протистояння один з одним, що завдає непоправної шкоди його мисленню. У такій ситуації, навіть якщо й почнетесь діалог, він не матиме осмисленого, інтелектуального характеру, що, у свою чергу, може порушити світ. Саме наслідком такого протистояння між людською сутністю і розумом можна вважати поширене нині поняття конфлікту. Отже, у діалозі має значення саме підтримування рівноваги між інтелектуальними силами людини, тобто влада логіки над мовою і прийняття логічної мови. Важливість мислення в людському житті зумовлена ще й тим, що справжній світ людини — це світ цінностей, бо людина тільки тоді досягає свого справжнього визнання у світі, коли звертається до цих цінностей, що, у свою чергу, вимагає певного рівня знань. Якщо

людська думка не буде осяяна світлом знання, людина буде змушена завжди йти за іншими, діяти на основі звичок, сформованих під впливом оточення, або постійно залежати від впливу пристрастей і випадку. Таким чином, розвиток індивідуального і громадського життя можна оцінювати за допомогою критерію отримання знань і набуття мудрості.

Оскільки людина, з одного боку, постійно знає впливу своїх внутрішніх бажань і прагнень, а з іншого — впливу сказаного і почутого, стає очевидним значення інтелектуального діалогу і пошуку принципів правильної оцінки. З усією очевидністю стає зрозуміло, що коли не застосувати розум, то не тільки низькі, тваринні пристрасті, а й почуття, бажання вищого порядку можуть стати причиною падіння людини. Оскільки в інтелектуальному діалозі йдеться про підпорядкування мови логіці і про отримання логічного вислову, конче необхідно розглянути поняття логіки [1; 3].

Логіка — це сфера вивчення зовнішніх законів правильного мислення. Саме тому вона з давніх часів розглядається як засіб відокремлення правильної думки від неправильної. У Новий час, тобто починаючи від XVII ст., логіка, що вивчає тільки зовнішні прояви мислення, поступається пануванням методології. У межах цієї дисципліни розглядаються різні способи дослідження, особливо у сфері науки. Найкращим методом для розуміння логічної бесіди є діалог. Адже під час тривалого монологу той, хто говорить, може так зачарувати своєю мовою слухачів, що це завдасть

їм правильно сприймати його виступ і зробити правильні висновки. Проте у діалозі є дві або кілька рівних сторін, що разом ідуть шляхом обговорення. Принципово важливим моментом є те, що сам діалог може дати можливість прийти до різних висновків. Іноді цей метод використовують для перемоги над суперником, тоді він являє собою суцільне змагання і боротьбу. Іноді ланцюг діалогу слугує тільки тому, щоб привернути увагу до якоїсь проблеми, і це вже логічний діалог. А тепер розглянемо визначну роль інтелектуального діалогу в спілкуванні між культурами і релігіями. У соціологічній літературі термін “культура” став предметом найпильнішого розгляду, дискусії та зіткнення думок. Хоча вже минуло понад сто років відтоді, як у рамках культурної етнографії почалося серйозне обговорення поняття “культури”, це поняття й дотепер зберегло новизну, залишившись однією з центральних тем дискусій.

Ознайомившись з різними поглядами на культуру і всім розмаїттям пов'язаних із нею понять, можна виокремити такі поняття, як “своя культура” і “культура інших націй і народностей”. Пізнання різних культур сприяє встановленню взаєморозуміння між народами, їхньому співіснуванню та взаємній повазі. Не буде перебільшенням сказати, що багато випадків взаємного непорозуміння на світовій арені між народами виникають від нестачі знань одних про культуру інших, і навпаки. Спроба зрозуміти культуру інших народів дасть змогу значно зменшити вияви фанатизму та етноцентризму. Це допоможе підняти рівень відносин між народами та усунути все те, що заважає їм установлювати між собою нормальні відносини [1; 4].

Макс Вебер у своєму творі “Об’єктивність соціально-наукового і соціально-політичного пізнання” описує культуру як певну частину все-світньої невизначеності; як явище, зміст і рельєфність якому надає людина. Культура має широке поле впливу. Водночас не можна заперечувати той факт, що вона виникає тільки на основі розуму, передаючись від однієї людини або групи до інших. Якщо не буде дотримано цієї умови, то культура не зможе існувати. Не можна й заперечувати вплив культури на людину і суспільство у цілому. Критерієм відмінності культурного суспільства від некультурного є те, що культурні суспільства базуються на мисленні та інтелектуальних поняттях, а не на інстинктах. Культура виникла одночасно з розумом. Перехід до людяності здійснювався одночасно з переходом від почуттів та емоцій до розумової діяльності. Деякі дослідники джерела

культури вбачають у здатності людини до саморозвитку. Мислення зароджується одночасно з появою, переданням і сприйняттям думок, причому вищою стадією цього процесу є критичний підхід до думок. Критичне мислення починається тоді, коли ми аналізуємо основні культурні ідеї. У цілому є два підходи до культурного аналізу. Перший підхід, розглянутий у працях Отгерна і Леслі Вайта, наголошує на ролі моделі в культурі. Пізнання культури тлумачиться як розгляд різних культурних парадигм і порівняння їх між собою. Другий підхід ґрунтується на соціальній структурі культури. Науковці, які сповідують цей підхід, зосереджуються на соціальному змісті культури.

На думку Ж.-Ж. Руссо, врешті-решт, три фактори формують цивілізовану людину: перехід від тваринного стану до людського, перехід від емоцій до розуму і від природи до культури. Гегель розглядав процес окультурення як перехід зі світу необхідності у світ волі. Він зазначав, що на цьому шляху є певні етапи. Перший етап — це етап безпосереднього контакту між окремою людиною і пізнаваною реальністю. На цьому етапі людина думає про задоволення своїх потреб, однак вищий рівень культурного світу, що становить наступний етап розвитку, передбачає свідому солідарність людей, які організують свою діяльність у межах поділу праці. Тут необхідно дати деякі пояснення щодо взаємин між цивілізацією і культурою.

Фактор культури, що охоплює значну частину цінностей цивілізованих співтовариств і містить соціально-політичні основи, вірування, традиції і звичаї, також відіграє основну роль у визначенні ідентичності націй і тенденцій їх розвитку. Можна сказати, що співвідношення цивілізації і культури є співвідношенням між загальним і окремим, хоча у звичайному вживанні ці слова найчастіше є взаємозамінними. Якщо розглядати цивілізацію і культуру однієї країни у повній ізоляції від світового культурного процесу, це буде схоже на те, як ніби ми не звернули уваги на цілий океан, що омиває своїми водами багато культурних територій. Оформлення цивілізацій і держав, їх культурна плодотворність є результатом не тільки їх контакту з іншими цивілізованими територіями, а й досягнення взаєморозуміння з іншими народами, обміну культурними досягненнями і товарно-грошових відносин. Нині необхідність у цьому взаєморозумінні й контактах виражається в інтелектуальному діалозі між цивілізаціями.

Альфред Вебер тлумачить цивілізацію насамперед як сукупність науково-технічних досягнень,

стверджуючи, що цивілізація закріплюється на основі наявних природних ресурсів. Під культурою він розуміє продукти мистецтва, релігії, філософії та інших подібних до діяльності продуктів суспільства. Макаер проводить чітку грань між культурою і цивілізацією, розглядаючи цивілізацію як ту частину культури, що орієнтована на конкретну користь. Маркузе вважає культуру найвищим рівнем досягнення незалежності і творчої діяльності людини, тоді як цивілізація, на його думку, являє собою сферу необхідного. З погляду Макса Вебера, динамізм цивілізації з необхідністю має лінійний, постійний розвиток, тоді як культура є ланцюгом подій. Він вважав, що цивілізація пов'язана з поняттям прогресу і що її розвиток передбачає раціоналізацію. Отже, як цивілізацію можна розглядати політичне, економічне і соціальне формування однорідних суспільств. Нині при порівнянні суспільств і розгляді таких питань, як культурні зв'язки або культурна агресія, зазвичай застосовують поняття цивілізації як сукупність матеріальної і нематеріальної культури [1; 3].

Одним із найважливіших факторів у сфері культури є висока оцінка ролі еліти суспільства. У наші дні інтерес до вивчення еліти будь-якої культурної спільноти виявляється особливо яскраво. Цей інтерес виник з остраху перед негативними наслідками панування недостойних людей у суспільстві.

Але ж подібне панування бачимо на різних етапах історії культури. До згаданої групи могли входити представники різних соціальних груп. У всіх цивілізаціях визнавалася велика роль видатних людей. У Давньому Єгипті було створено таку модель управлінського апарату, що проіснувала близько 500 років. В Ассирійській державі витончені уми використовувалися для зміцнення військової сили і могутності цієї держави. Військові становили основу організації країни. Ассирійці вважали, що правити означає націоналізувати реальні і потенційні потужності.

Очевидно, що в попередні епохи наука не існувала в сучасному сенсі цього слова. Але це не означає, що еліта не могла брати участь в управлінні справами країни. Просто в той час застосовувалися ті методи управління, що відповідали їхній епосі. У результаті вивчення ролі представників еліти стає зрозуміло, що чим далі ми заглибимося в історію, тим більш індивідуальний характер матиме цивілізація. Але в міру наближення до Нового часу вона все більше зазнає впливу дослідницьких центрів, що постачають суспільству ідеї і новаторські розробки.

У сфері культури видається важливим звернути увагу на релігійну і духовну культуру людських суспільств. Вважаємо за необхідне розглянути і проаналізувати релігійну культуру, але до цього необхідно поговорити і про саму релігію. Релігія складається із закону і Божественних установлень, які можуть бути першорядними і другорядними. Їх посилає Всевишній найкращим людям, які володіють здатністю відрізнити добро від зла. Під основними принципами розуміють особисті, таємні переконання і теоретичні питання, тоді як другорядними встановленнями є зовнішні прояви релігійності. Ісламські улеми визначили релігію по-іншому. Вони вважають, що релігія — це визнання як усно, так і в сфері таємних переконань, віддяки й необхідності діяти згідно із запропонованим і встановленим. Отже, релігія має три сторони: усне визнання, внутрішні переконання і вчинки відповідно до встановлень. Це Божественне визначення релігії [2; 4].

Але релігію намагалися описати й визначити і соціологи. На їхню думку, релігія — це віра й покора Надприродній силі, гідної поклоніння. Це визначення охоплює як монотеїстичні, так і немонотеїстичні релігії. Ф. Тейлор у книзі “Примітивні цивілізації і суспільства” визначає релігію як віру в нематеріальних істот. Макс Мюллер у книзі “Виникнення і розвиток релігії” висловлює думку, що релігія полягає у прагненні уявити не-уявленне й описати невимовне. Тобто мова йде про звертання до нескінченності.

Серед цілей релігії можна виокремити встановлення певних моральних цінностей. Історик не може стверджувати, яка релігія права, а яка — ні, для нього важливо зрозуміти, які суспільні фактори стали причиною виникнення певної релігії, наскільки релігія змогла цивілізувати нецивілізованих людей, дати їм надію і віру, вивести їх зі стану розпачу і безвір'я; наскільки релігія сприяла розвитку людської свідомості, віднаходженню волі; який вплив вона справила на історію.

Основні світові релігії підкреслюють, що світ перебуває під владою етичного правління. Прийняття цієї етичної влади вони вважають основною умовою здоров'я людського суспільства. Це переконання в тому, що, незважаючи на наявність численних проявів зла у цьому світі, існує Благий розум, усвідомити сутність якого люди не спроможні. Саме цей розум веде весь драматичний світовий розвиток до справедливої і гідної мети. Ці релігії погоджуються між собою в тому, що цей єдиний світовий розум і є Єдиний Всемогутній Господь. Християнство привнесло в ці

переконання новий момент, підкресливши, що Єдиний Господь з'являється у трьох іпостасях. Іудаїзм в інший спосіб виявляє сумнів у єдності цього єдиного розуму. Іслам вважає, що ця ідея являє собою багатобожжя. Іслам ясними, твердими й упевненими словами виражає переконаність в єдності Бога. По суті, епоха віри — це епоха впливу трьох книг — Тори, Євангелія і Корану. Середньовіччя явило світові не що інше, як духовне протиборство між цими Священними книгами, що часом переходило у кровопролиття [1; 2].

А тепер розглянемо культурні зв'язки ісламу з іншими релігіями. Грецька наука і філософія у III–IV ст. хіджрі проникли до ісламського світу через переклади творів грецьких і сирійських авторів. Деякі ісламські мислителі зайнялися вивченням цих творів і залишили після себе важливий слід у системі ісламської думки, у літературі і науці ісламського світу. Але цей вплив був не настільки глибоким, щоб розглядати ісламську культуру і цивілізацію як його породження. Грецька мудрість не стала в повному сенсі цього слова основою того, що називається “ісламською культурою і цивілізацією”. Феномен грецької культури і науки, символом якого є філософія, незважаючи на всю свою велич і пишноту, не зміг міцно вкоренитися серед народних ісламських мас. Він так і залишився далеким і непізнаним для багатьох ісламських і неісламських критиків.

Як уже зазначалося вище, релігійна культура — це духовний феномен, що виникає серед народних мас і визначає особливий спосіб життя, побуту і поведінки, у межах якого народ знаходить спокій, люди набувають віри в надприродні сили; що впливає на відносини між людьми, сімейні узи, суспільні відносини, економічну взаємодію і відносини із законною владою. Народи Заходу і Сходу, які після ісламських завоювань визнали іслам своєю потребою у різних сферах життя, сприйняли і поклоняються цьому Божественному феномену.

Саме це й називається “ісламською культурою”. Цій культурі немає необхідності ані у складних філософських дискусіях, ані в наукових поглядах і висловах давніх греків. Навпаки, цього разу саме іслам своїм новим, достовірним і логічним ученням залучив до себе інші філософські школи, ставши насправді джерелом нових ідей. Утім, багато цих шкіл вступили в діалог з ісламом і прийняли нову цивілізацію. Але ж у деяких релігіях дуже складно прийняти щось нове.

Зміцнення основ віри та інтелектуальне настановлення відбувалося паралельно з науко-

вим розвитком. Послідовники, пізнаючи Творця, велику філософію Творіння, що стала основою релігійного вчення і наріжним каменем прогресу й учення, опанували і джерела, і корені наукових знань. Почався науковий рух в ісламі. Поступово він розвивався, наснаживши мусульман на одержання наукових знань, добутих іншими народами. Отже, науковий рух в ісламі виявився у віднаходженні нової ідеології. Серед мусульман набули розвитку різні науки. Хоча у своїй основі всі вони виникали з Корану й віри, мусульмани не стали обмежуватися тільки висновками з Корану, а звернулися безпосередньо до наукових скарбів інших народів, до їхніх здобутків. Упродовж двох століть мусульмани займалися збиранням і перекладом наукових здобутків різних народів, а потім у світлі коранічної логіки й наукового досвіду, перейнятого в інших, змогли приступити до власних прогресивних досліджень.

В епоху широкого розвитку ісламської культури мусульмани активно сприяли встановленню взаєморозуміння з іншими народами й цивілізаціями. Історія свідчить про те, що іслам упродовж цілих епох був ініціатором діалогу й обміну думками з іншими культурами. Священне писання мусульман Коран у багатьох аятах зобов'язує своїх послідовників вести інтелектуальний діалог із прихильниками інших релігій. У IX ст. н. е. на всій території ісламського світу було створено величезне наукове співтовариство, до якого входили найвизначніші ісламські вчені. Одним із завдань цього товариства був пошук шляхів діалогу з іншими релігіями, причому не обов'язково тільки монотеїстичними. Плодами праці цього наукового співтовариства більше всіх скористалися європейці, які встановили з ісламськими вченими міцні зв'язки. Видатний ісламський соціолог Ібн Хальдун вважав, що наукове відродження мусульман у ту епоху стало можливим саме завдяки цій науковій спільноті, і підкреслював її величезну роль у справі діалогу між релігіями [2; 5].

Постійне перетікання наукових і філософських знань з Індії, Єгипту і Вавилону, через Грецію і Східну Римську імперію до східних теренів поширення ісламу й до Іспанії, а звідти до Північної Європи й Америки стало найважливішою подією в більш пізній світовій історії. За всю історію Іспанії на цій землі не було більш справедливого і доброго правління, ніж у часи ісламських правителів. Це думка видатного християнського сходознавця, що видається навіть більш справедливою, ніж думка відомого сучасного американського дослідника Віля Дюранта. Ісламському

уряду було що сказати всім прошаркам суспільства; навіть для іспанських селян із встановленням ісламського ладу почався період добробуту й процвітання. Мусульмани користувалися новітніми для того часу книгами із сільського господарства, що дало їм змогу піднести іспанську агрокультуру на значно вищий рівень, ніж у християнській Європі [1; 3; 4].

Із X по XIII ст. іслам був у перших лавах прогресивних сил світу в тому, що стосується могутності, порядку, правління, моральності, рівня життя, справедливого законодавства, духовно-релігійної терпимості, літератури і науки, медицини й філософії. У галузі архітектури він передав свої найвищі досягнення європейським соборам. Дзвіниці християнських церков у плані архітектури багато чого запозичили у мусульманських мінаретів. Відродження мистецтва кераміки в Італії і Франції стало значною мірою результатом міграції мусульманських майстрів до цих країн у XII ст., а також поїздок італійських і французьких майстрів до Андалузії. Але, на жаль, мусульмани за останні кілька століть через цілу низку причин, спинялися на яких ми тут не будемо, не змог-

ли відіграти гідну роль у світових справах. Утім, можна сподіватися, що робота гідних релігійних діячів дозволить повернутися до життєстверджуючих принципів ісламу і правлінню гідних еліт в ісламських суспільствах. Це дасть змогу ісламу зайняти належне йому високе місце в наставлянні людського суспільства у співпраці з усіма релігіями у межах інтелектуального й конструктивного діалогу між культурами і цивілізаціями.

Література

1. Гегель Г. Философия религии: В 2 т. — М.: Мысль, 1976–1977. — Т. 1–2.
2. Журавский А. В. Христианство и ислам. Социальные проблемы диалога. — М.: Наука, 1990. — 128 с.
3. Ислам классический: Энцикл. — М.: Эксмо; СПб.: Мидград, 2005. — 416 с.
4. Мухаммад Ф. Р. Исламская культура. — М.: ИПЦ "Андалус", 2005. — 240 с.
5. Фрилинг Р. Христианство и ислам: Духовные борения человечества на пути к самопознанию: Пер. с нем. — М.: Энигма, 1997.

Міжетнічні і міжконфесійні відносини старі, як історія людства. Мусульманська культура, що є складовою світової культури, відіграла значну роль в історії людської цивілізації і продовжує справляти відчутний вплив на різноманітні сторони життя різних країн світу. Демографічний, ресурсний і, найголовніше, політичний потенціал мусульманства вражає, та ідеологи ісламського світу сьогодні рідше намагаються отримати на планеті достойне цього потенціалу політичне, економічне і територіальне місце.

Межэтнические и межконфессиональные отношения стары, как история человечества. Мусульманская культура, являющаяся составляющей мировой культуры, сыграла значительную роль в истории человеческой цивилизации и продолжает оказывать существенное влияние на различные области жизни разных стран мира. Демографический, ресурсный и, главное, политический потенциал мусульманства огромен, и идеологи исламского мира сегодня решительно пытаются получить на планете подобающее этому потенциалу политическое, экономическое и территориальное место.

International and interconfessional relations are as old as history of humanity. A moslem culture is a very important component part of world culture and has always played a considerable role in history of human civilization and continues to render substantial influence on the different spheres of life of different countries all over the world. Demographic, resource and, mainly, political potential of islam is huge. And the ideologists of the islam world are trying to receive an appropriate political, economic and territorial place for this potential on the planet today.

Надійшла 5 березня 2008 р.